
GEOGRAFICKÝ ČASOPIS

48

1996

1

*Peter Podolák**

VÝVOJ OBYVATELSTVA NA SLOVENSKU V R. 1989-1994

Peter Podolák: Development of population in Slovakia in 1989-1994. Geogr. čas., 48, 1996, 1, 6 tabs., 27 ref.

The aim of the presented contribution is to provide the basic review of the principal demographic processes in the Slovak Republic in the years 1989-1994 and some factors influencing their development. Economic and social transformation going on in the Slovak Republic is manifested also by the change of numerous indices of the population development. The contribution analyses the development and effects upon the most important population development indices like birth rate, mortality, marriage and divorce rates as well as the health status of the population.

Key words: population development, demographic reproduction, marriage rate, divorce rate, mortality, health status of the population

ÚVOD

Ekonomická a sociálna transformácia, prebiehajúca v Slovenskej republike a v ďalších stredo európskych a východo európskych krajinách sa prejavuje i zmenami viacerých ukazovateľov ich populačného vývoja. V súčasnom štádiu vo všetkých krajinách bývalého východného bloku nastali zmeny približujúce ich demografické ukazovatele hodnotám v ostatných krajinách Európy.

Za krátky čas sa pomerne výrazne zmenili hodnoty ukazovateľov tých javov a procesov, ktoré môžu byť ovplyvnené okamžitou zmenou v individuálnom populačnom správaní, rozhodnutím individuálnych osôb. Bol zaznamenaný prudký pokles ukazovateľov pôrodnosti a plodnosti, rozvodovosť sa s výnimkou roku 1994 stabilizovala a zvýšil sa podiel detí narodených mimo manželstva. Naopak, pomerne nepa-

*Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava

trné zmeny nastali v ukazovateľoch, pre zmenu ktorých je nevyhnutná premena vonkajších podmienok a dlhšie časové obdobie - stredná dĺžka života, zdravotný stav obyvateľstva, kojenecká a novorodenecká úmrtnosť.

V slovenskej geografickej literatúre sa hodnotenie najdôležitejších populačných procesov vyskytuje pomerne zriedkavo. Pomerne širšie a komplexne zamerané práce majú charakter učebníc (Mládek 1992), príp. encyklopédií - (Bašovský 1989). Okrem príspevku F. Martínca (1987) sa jednotlivé populačné procesy a fenomény vývoja obyvateľstva na Slovensku hodnotia zvyčajne izolovane alebo s cieľným užším regionálnym zameraním. Výskyt takto orientovaných prác je už početnejší, uviesť možno práce, ktoré sa venujú čiastkovým problémom vývoja obyvateľstva, ako sú napr. práce A. Bezáka (1992), Š. Očovského (1993a, 1993b), P. Podoláka (1994, 1995a, 1995b), D. Kollára (1995), V. Iru (1996). Z prác orientovaných regionálne je možné uviesť napr. štúdie O. Bašovského, E. Povincovej (1991), V. Székelyho (1993), A. Micháleka (1993, 1995).

V českej geografickej a demografickej literatúre je počet prác zaoberajúcich sa populačným vývojom oveľa početnejší, čo súvisí jednak s určitou tradíciou pravidelného spracovania takejto tematiky ako aj s ďaleko širším zázemím odborníkov ktorí sa venujú tejto problematike. Z posledného obdobia je pre vzájomné porovnanie s demografickou situáciou na Slovensku možné uviesť práce P. Vereša (1992), J. Rychtaříkovej (1993) a J. Růžkovej - M. Aleša (1994).

Cieľom predloženého príspevku je poskytnúť základný prehľad o hlavných demografických procesoch v Slovenskej republike v rokoch 1989-1994 a niektorých činiteľoch, ktoré tento vývoj ovplyvňujú. Z demografického hľadiska ide síce o časovo krátke obdobie, ale z hľadiska sociálno-ekonomického vývoja sa odohrali dôležité zmeny, ktoré rozhodne svojím spôsobom ovplyvňujú aj demografický vývoj. Vznik samostatnej Slovenskej republiky bol najväčšou udalosťou aj pre populačnú situáciu na Slovensku. Z demografického pohľadu je Slovenská republika iným populačným útvarom ako bývalé Československo, demografické ukazovatele zaraďujú Slovensko (nie síce vo všetkých, ale v mnohých prípadoch) do inej kategórie než do akej patrilo Československo.

DEMOGRAFICKÁ REPRODUKCIA

Približne do polovice 60. rokov boli trendy hlavných demografických procesov zhodné prakticky vo všetkých európskych krajinách. Pochopiteľne, existovali národné špecifiká, ktoré sa prejavovali v rôznej úrovni sledovaných ukazovateľov, ale vývoj obyvateľstva mal približne rovnakú tendenciu. Koniec šesťdesiatych rokov býva vo vyspelých európskych krajinách označovaný ako nástup tzv. druhého demografického prechodu (Rychtaříková 1993), ktorý sa prejavil radikálnou formou zmien v demografickej reprodukcii. Úroveň plodnosti a sobášnosti výrazne poklesla, narastal podiel detí narodených mimo manželstva, zvyšovala sa rozvodovosť a výrazne sa predĺžila pravdepodobnosť dožitia (stredná dĺžka života) v rozličných vekových skupinách.

V krajinách bývalého východného bloku tieto demografické zmeny nenastali a tak sa dve časti Európy začali aj v demografickom vývoji od seba vzdalovať. Pre krajiny bývalého východného bloku a teda aj pre dnešnú Slovenskú republiku boli v povojnovom vývoji charakteristické prvky extenzívneho typu demografickej reprodukcie, pre hlavné populačné procesy bolo typické adjektívum "vysoká" - pôrodnosť, úmrtnosť, potratovosť, sobášnosť a rozvodovosť pri súčasnej nízkej strednej dĺžke

života. Český demograf P. Vereš (1991) výstižne nazval takýto stav "plytváním ľudskými zdrojmi", ktoré vhodne zapadalo do všeobecného plytvania v socializme. V tomto zmysle sa situácia v posledných rokoch čiastočne vyrovnáva, pojem vysoká je vo viacerých prípadoch možné nahradiť pojmom klesajúca, čím sa v niektorých ukazovateľoch približuje k situácii v západoeurópskych krajinách. Týmto samozrejme nechceme povedať, že by demografický vývoj v krajinách západnej Európy bol ideálny a predstavoval štandard, ku ktorému je nevyhnutné sa za každú cenu približovať. Ide len o zdôraznenie skutočnosti, že vývoj obyvateľstva v krajinách západnej (severnej) Európy predstihuje situáciu u nás o niečo viac ako 10 rokov a z tohto pohľadu je možné očakávať (v prípade ideálneho vývoja), že po takomto časovom období bude situácia u nás - aj s viacerými pozitívnymi i negatívnymi črtami - vyzeráť obdobne, samozrejme pri zachovaní určitých národných špecifik.

SOBÁŠNOSŤ

Sociologické výskumy ukazujú, že v psychike obyvateľov SR sa nezmenilo presvedčenie, že sobáš je samozrejmom súčasťou životnej dráhy mladého človeka (Vereš 1991). Rozhodnutie muža alebo ženy zachovať si "slobodný" rodinný stav je považované za svojím spôsobom zvláštne. Čo sa v posledných rokoch výrazne zmenilo sú vonkajšie podmienky sobášnosti. Ekonomický tlak skutočne vedie k zodpovednejšiemu zváženiu dôsledkov sobáša. O fakтической podpore mladých manželstiev zo strany štátu nie je absolútne možné hovoriť, možnosti spoliehania sa na rodičovskú podporu sú tiež limitované. Ďalším činiteľom, ktorý výrazne ovplyvňuje počet uzavretých sobášov, je veková štruktúra obyvateľstva. Na prelome 80. a 90. rokov sa do veku maximálnej sobášnosti (20 - 24 ročných) dostali početne menšie skupiny obyvateľov narodených v období nízkej pôrodnosti koncom 60. a začiatkom 70. rokov. Pokles počtu sobášov v priebehu posledných 5 rokov je zákonným dôsledkom tejto situácie. Po roku 1970 sa maximálna hodnota ukazovateľa sobášnosti dosiahla v druhej polovici 70-tych rokov (9,2 sobášov na 1 000 obyvateľov). Hodnota relatívneho ukazovateľa sobášnosti poklesla v priebehu posledných piatich rokov zo 7,6 na 5,3 promile (pozri tabuľku 1). Slovensko sa v tomto ukazovateli zaraduje medzi európsky priemer. Približne rovnaký pokles sa po roku 1990 zaznamenal aj v Českej republike, kde však hodnoty sobášnosti boli, ale aj sú o niečo vyššie - 7,8 promile v roku 1989, resp. 5,7 promile v roku 1994.

Okrem ekonomického tlaku tu zrejme pôsobí i činiteľ "bohatšia životná náplň" umožnená novými podmienkami po r.1989. Namiesto včasného sobáša sa ponúkajú iné "atrakcie" - budovanie profesionálneho postavenia, zahraničné pobyty, ako aj alternatívne formy spolužitia.

Tab. 1. Ukazovatele sobášnosti v rokoch 1990-1994

DEMOGRAFICKÝ UKAZOVATEL	ROK				
	1990	1991	1992	1993	1994
Počet uzavretých sobášov	40435	32714	33880	30771	28155
Počet sobášov na 1000 obyvateľov	7,6	6,2	6,4	5,8	5,3

Prameň: Bilancia pohybu obyvateľstva Slovenskej republiky v roku 1993. Bratislava (ŠÚSR).
 Štatistická ročenka Slovenskej republiky 1994. Bratislava (ŠÚSR, Veda).

ROZVODOVOSŤ

Medzi demografmi bol vysoký stupeň rozvodovosti hodnotený ako jeden z najzápomejších momentov populačného vývoja do r.1989, pričom súvislosť s ekonomicko-sociálnymi podmienkami bola predmetom diskusie. Skutočnosťou je, že vo všetkých krajinách bývalého východného bloku (s výnimkou Poľska s vysokým podielom obyvateľov katolíckeho vierovyznania) stupeň rozvodovosti výrazne prevyšoval bežný štandard v západnej Európe. V ateisticky orientovaných krajinách bol rozvod veľmi jednoduchým aktom, bežne využívanou metódou riešenia i banálnych manželských rozporov. Všeobecná klíma v spoločnosti rovnako napomáhala takémuto trendu, napr. problémy so získaním ďalšieho bytu pre jedného z partnerov po rozvodovom konaní sa dali vyriešiť neporovnateľne ľahšie ako v súčasnosti. V priebehu 70. rokov sa počet rozvodov na Slovensku zvýšil dvojnásobne (z 3 400 v r. 1970 na 6.600 v r. 1980), v priebehu 80. rokov dosiahol počet takmer 9 000 rozvodov ročne. V relatívnych ukazovateľoch išlo o hodnoty 0,76 rozvodov na 1 000 obyvateľov v r. 1970, 1,33 v r. 1980 a 1,67 v r. 1990.

Po roku 1990 sa absolútny i relatívny počet rozvodov stabilizoval na približne vyrovnanej úrovni, výnimkou je posledný sledovaný rok 1994 s pomerne výrazným nárastom počtu rozvodov. V ďalších rokoch sa však ukáže, či išlo len o jednoročný výkyv alebo trvalejšiu tendenciu. V súčasnosti sa uzatvára oveľa menej sobášov, ale svoju úlohu zohrávajú i ďalšie dôvody. Rozvod je náročnejší, pristúpili majetkovo-právne komplikácie. Pritom je zaujímavé, že sociologické výskumy ukazujú, že dnešné manželstvo u nás je problematickejšie, "vystavené náročnejším skúškam" ako kedykoľvek v minulosti - ovplyvnené viac osobnými ambíciami partnerov, problémami ekonomicky neúspešnej rodiny a pod. (Vereš 1991).

Hodnotami ukazovateľa rozvodovosti sa Slovenská republika zaraďuje približne medzi európsky priemer, ktorý je 1,7 rozvodov na 1000 obyvateľov. Spomedzi európskych krajín sa najvyššie hodnoty rozvodovosti vyskytujú v štátoch bývalého ZSSR (viac než 4 rozvody na 1000 obyvateľov). Vysoké hodnoty rozvodovosti sa vyskytujú i vo viacerých krajinách severnej i západnej Európy (Škandinávske štáty, V. Británia - viac ako 3 rozvody na 1000 obyvateľov), kde však na rozdiel od situácie u nás po rozvode nasledujú ďalšie v poradí (i viaceré) uzavreté manželstvá, ktorých podiel na celkovom počte uzavretých sobášov je oveľa vyšší ako u nás. Rovnako aj podiel mimomanželských foriem spoluzitia je v týchto krajinách oveľa bežnejší.

Tab. 2. Ukazovatele rozvodovosti v rokoch 1990-1994

DEMOGRAFICKÝ UKAZOVATEL	ROK				
	1990	1991	1992	1993	1994
Počet rozvodov	8867	7893	8057	8143	11569
Počet rozvodov na 1000 obyvateľov	1,7	1,5	1,5	1,5	1,6
Počet rozvodov na 100 sobášov	21,9	24,1	23,8	26,5	26,6

Prameň: Bilancia pohybu obyvateľstva Slovenskej republiky v roku 1993. Bratislava (ŠÚSR).
 Štatistická ročenka Slovenskej republiky 1994. Bratislava (ŠÚSR, Veda).

PÔRODNOSŤ

Prenikavý úbytok počtu narodených detí je najvýraznejším znakom populačného vývoja v SR po r.1989. Je tu potrebné položiť si otázku, do akej miery je takýto vývoj spôsobený len demografickými činiteľmi a nakoľko spoločensko-ekonomickými zmenami. Každý z týchto vplyvov zohráva zrejme svoju čiastkovú úlohu, keďže na reprodukčné procesy pochopiteľne vplyvajú mnohé činitele veľmi rôznorodej povahy. Prelom 80. a 90. rokov bol obdobím úbytku žien vo veku maximálnej plodnosti. Na rozdiel od mnohých krajín západnej Európy je najvyššia plodnosť u nás už dlhodobo koncentrovaná do vekovej skupiny 20 - 24 ročných žien. Ženy vo veku okolo 20 rokov, ktoré sa stávali matkami prvého dieťaťa sa narodili koncom 60. rokov v období všeobecne nízkych hodnôt pôrodnosti. Závislosť hrubej miery pôrodnosti od vekovej štruktúry obyvateľstva bola aj v bývalom Československu veľmi tesná. Kombináciou vtedajšej sociálnej politiky, mzdovej praxe a vysokej zamestnanosti žien sa vyvinul stav, keď pre mladé rodiny bolo jednoznačne najvýhodnejšie mať deti čo najskôr a v čo najkrajšom intervale. O tom, či sa tieto skutočnosti v dnešnej Slovenskej republike v poslednom období až natoľko výrazne zmenili je možné diskutovať. Demografickou skutočnosťou však je - a špecifické miery plodnosti to jasne ukazujú - že v tejto vekovej skupine (20 - 24 ročných) sa rodí oveľa menej detí ako ich vrstovníčkam v 80. rokoch (ani nehovoriac o polovici 70-tych rokov). Špecifická miera plodnosti vekovej skupiny 20 - 24 ročných žien bola v roku 1975 208,5, v roku 1985 203,4 a v roku 1994 klesla na 139,6. Tento úbytok však vôbec nie je kompenzovaný vzostupom plodnosti žien vo vyššom veku.

Z tabuľky 3 je evidentný pokles počtu živonarodených detí v priebehu posledných piatich rokov zo 79 989 v r. 1990 na 66 370 v roku 1994. Pritom v roku 1975 sa narodilo približne 97 000 detí a v roku 1985 približne 90 000 detí. V relatívnom ukazovateli je z tabuľky evidentný pokles hodnôt pôrodnosti o 2,7 bodu. V úrovni reprodukčných mier je evidentný pokles o 0,2 bodu. Úhrnná plodnosť sa počas sledovaného obdobia znížila z 2,09 na 1,66.

Tab. 3. Ukazovatele pôrodnosti, plodnosti a mier reprodukcie v rokoch 1990-1994

DEMOGRAFICKÝ UKAZOVATEĽ	ROK				
	1990	1991	1992	1993	1994
Všeobecná pôrodnosť	79989	78570	74640	73256	66370
Všeobecná pôrodnosť na 1000 obyvateľov	15,1	14,9	14,1	13,8	12,4
Úhrnná plodnosť	2,09	2,05	1,98	1,92	1,66
Hrubá miera reprodukcie	1,013	1,000	0,965	0,931	0,814
Čistá miera reprodukcie	0,993	0,980	0,948	0,914	0,801

Prameň: Bilancia pohybu obyvateľstva Slovenskej republiky v roku 1993. Bratislava (ŠÚSR).
 Štatistická ročenka Slovenskej republiky 1994. Bratislava (ŠÚSR, Veda).

Napriek tomuto výraznému poklesu hodnôt pôrodnosti i plodnosti sa spomedzi všetkých krajín bývalého východného bloku z hľadiska ukazovateľa všeobecnej pôrodnosti Slovenská republika nachádza najvyššie a spolu s Poľskom mierne nad úrovňou európskeho priemeru, ktorý je okolo 12 - 13 promile.

S ukazovateľmi mier reprodukcie úzko súvisia ukazovatele potratovosti. Relatívny ukazovateľ - počet potratov na 1000 obyvateľov v 70. a v 80. rokoch stúpal (v r.1970 8,0 promile a v r.1988 11,3 promile), po roku 1988 dochádza k postupnému poklesu hodnôt, v posledných rokoch je to už pod 10 promile (v r.1992 9,3 potratov na 1000 obyvateľov). Podobný trend je evidentný aj v absolútnom počte prerušení tehotenstva, v roku 1970 to bolo 27 000, potom dochádzalo k postupnému nárastu, ktorý dosiahol maximum v roku 1988 (51 000 prípadov) a potom je už evidentný pokles, v posledných rokoch na hodnoty okolo 40 000 prípadov ročne.

ÚMRTNOSŤ A ZDRAVOTNÝ STAV

Spomedzi hlavných ukazovateľov demografického vývoja sú hodnoty úmrtnosti vo všeobecnosti najstabilnejším prvkom, menia sa veľmi pomaly. Aj na Slovensku sa úroveň hodnôt všeobecnej úmrtnosti mení len veľmi pomaly. V porovnaní s vyspelými európskymi krajinami je tu podstatný rozdiel, pretože v západnej a severnej časti Európy sa hodnoty všeobecnej úmrtnosti už vyše 20 rokov neustále pomerne výrazne znižujú. Napríklad v krajinách ako Rakúsko, SR Nemecko, Belgicko alebo Francúzsko dosahovali v r. 1970 hodnoty ukazovateľa všeobecnej úmrtnosti 12 - 13 promile a v súčasnosti (v r.1993) 9 - 10 promile. Na Slovensku sme v 80-tych rokoch pozorovali dokonca nárast hodnôt (z 9,3 promile v r.1970 na 10,3 v r. 1991), potom už nasleduje pokles hodnôt, ale pomalší, ako by bolo žiadúce (pozri tabuľku č. 4).

V porovnaní európskych krajín nie sú hodnoty všeobecnej úmrtnosti až také vysoké, ovšem je si potrebné uvedomiť v európskej mierke pomerne mladú vekovú štruktúru obyvateľov Slovenska. Z tohto hľadiska sa vidí adekvátnejšie použiť špeciálne miery úmrtnosti a tu už výraznejšie vystupujú určité súvislosti.

Tab. 4. Ukazovatele úmrtnosti v rokoch 1990-1994

DEMOGRAFICKÝ UKAZOVATEĽ	ROK				
	1990	1991	1992	1993	1994
Všeobecná úmrtnosť	54619	54621	53423	52707	51386
Všeobecná úmrtnosť na 1000 obyvateľov	10,3	10,3	10,1	9,9	9,6
Kojenecká úmrtnosť (do 1.roku)	12,0	13,2	12,6	10,6	11,2

Prameň: Bilancia pohybu obyvateľstva Slovenskej republiky v roku 1993. Bratislava (ŠÚSR).
Štatistická ročenka Slovenskej republiky 1994. Bratislava (ŠÚSR, Veda).

Za vysoké hodnoty úmrtnosti, najmä niektorých vekových skupín, je zodpovedný zlý zdravotný stav obyvateľov Slovenska. V ideálnom prípade, keby ľudia zomierali len na starobu v pokročilom veku, by hodnoty úmrtnosti v Slovenskej republike museli byť z dôvodu relatívne mladej vekovej štruktúry obyvateľstva oveľa nižšie. Veď obyvateľstvo Slovenskej republiky patrí medzi relatívne najmladšie v Európe.

Jednou z možných príčin veľmi pomaly klesajúcich hodnôt všeobecnej úmrtnosti by mohla byť vysoká detská (kojenecká) úmrtnosť. Jej hodnoty však na Slovensku nie sú extrémne vysoké (približne mierne nad európskym priemerom) a navyše sa stále znižujú. Keďže hodnoty jednej zložky všeobecnej úmrtnosti pomerne výrazne klesa-

jú, tak príčinou stabilizovaných (resp. veľmi pomaly klesajúcich) hodnôt všeobecnej úmrtnosti musí byť nárast hodnôt špecifických mier úmrtnosti v iných vekových skupinách obyvateľstva. Analýza špecifických mier úmrtnosti ukazuje, že v prípade obyvateľstva Slovenskej republiky sú extrémne vysoké hodnoty úmrtnosti vo vekovej skupine mužov 45 - 54 rokov, ktoré až dvojnásobne prevyšujú európsky priemer (Vereš 1992, str. 28). Špecifická miera úmrtnosti mužov v tejto vekovej skupine za posledných 20 rokov vzrástli o viac než 50 %. V roku 1985 mali muži Slovenska vo veku 45 - 60 rokov štvrtú najhoršiu úmrtnosť medzi európskymi krajinami (po Maďarsku, ZSSR a Poľsku). Vo všetkých vyspelých krajinách Európy hodnoty všeobecnej i špecifických úmrtností mužov v rokoch 1970 - 1985 výrazne klesli, zatiaľ čo v krajinách bývalého socialistického bloku sa pozoroval nárast týchto hodnôt (Volná et al. 1992, str.33). Vysoká úmrtnosť týchto vekových ročníkov je zapríčinená najmä chorobami srdcovo-cievneho systému a nádorovými ochoreniami (Ginter 1994).

Dôsledkom vysokých hodnôt úmrtnosti je nízka stredná dĺžka života. Túto veličinu možno štatisticky vyjadriť pri narodení alebo pri dosiahnutí určitého veku. Stredná dĺžka života žien pri narodení je na Slovensku v porovnaní s najvyspelejšími krajinami Európy nižšia o 4 - 5 rokov - v roku 1994 dosahovala na Slovensku hodnotu 76,5 rokov, zatiaľ čo vo Francúzsku 81,8 rokov a z okolitých krajín v Rakúsku 79,7, v Českej republike 76,4, v Poľsku 76 a v Maďarsku 74,2 rokov. V prípade mužov je rozdiel ešte výraznejší, Slovensko "zaostáva" o 6 - 7 rokov - v roku 1994 dosahovala stredná dĺžka života mužov pri narodení na Slovensku hodnotu 68,3 rokov, na Islande 76,9 rokov a z okolitých krajín v Rakúsku 73,3, Českej republike 69,3, v Poľsku 67,4 a v Maďarsku 64,8 rokov. Pri hodnotení strednej dĺžky života po dosiahnutí 45 rokov veku je tento rozdiel ešte vyšší, v prípade žien 5 - 6 rokov a v prípade mužov dokonca okolo 8 rokov. Vo všetkých uvedených ukazovateľoch sa Slovensko zaraďuje do spodnej tretiny rebríčka európskych krajín.

Jednou z možných príčin nízkych hodnôt ukazovateľov zdravotného stavu obyvateľstva by mohli byť vysoké hodnoty kojeneckej úmrtnosti, ktoré sa v rozhodujúcej miere podieľajú na krátkej dĺžke života obyvateľov rozvojových krajín. Hodnoty tohto ukazovateľa sa však na Slovensku pohybujú približne na úrovni európskeho priemeru, ktorý je 11,1 (v roku 1994) a u nás tieto hodnoty stále klesajú (na 11,2 promile v roku 1994). Hodnoty u nás sú oveľa priaznivejšie ako v štátoch bývalého ZSSR, Rumunsku, Poľsku alebo Maďarsku. Celkovo krátku strednú dĺžku života obyvateľov Slovenska nie je možné vysvetliť týmito faktorom.

Ešte v roku 1970 bola stredná dĺžka života mužov na Slovensku približne rovnaká ako v Maďarsku, SRN, Rakúsku alebo Poľsku (vo všetkých uvedených krajinách 66 - 67 rokov). V priebehu 70. a 80. rokov sa však hodnoty tohto ukazovateľa v SRN a Rakúsku začali výrazne zvyšovať (až na 72,4 v Nemecku a 73,3 v Rakúsku v roku 1994), zatiaľ čo v krajinách bývalého východného bloku hodnoty stúpali veľmi nepatrne a tak v súčasnosti existujú medzi týmito dvoma skupinami štátov v strednej Európe až takmer 5-ročné rozdiely.

Zlý zdravotný stav obyvateľstva a z toho vyplývajúce vysoké hodnoty úmrtnosti pochopiteľne za posledných 5 rokov nebolo možné zmeniť, navyše keď "prehrešky" proti zdravému spôsobu života skôr zosilneli, ani o úbytku stresových situácií určite nie je možné hovoriť. Pracovná doba skrátená nebola, vzrastajúce životné tempo a náklady spolu s možnosťami podnikania vedú skôr ku snahe (niekedy nutnosti) obetovať zárobkovej činnosti zvyšok voľného času.

Pri posudzovaní vplyvov na zdravotný stav obyvateľstva sa obyčajne uvádzajú tri skupiny činiteľov: zdravotnícka starostlivosť, životné prostredie a životný štýl.

Pri hodnotení úrovne zdravotníckej starostlivosti ide nielen o počty zdravotníckych zariadení a ich dostupnosť, počty lekárov, resp. zdravotníckeho personálu, ale aj ich skutočnú úroveň kvalifikácie a vzťahu k svojim pacientom.

Zohľadňovanie vplyvov životného prostredia nie je možné detailnejšie na tomto mieste rozoberať, ale je nepochybné, že dlhodobé znečistenie všetkých zložiek prírodného prostredia pôsobí kumulovane na zdravotný stav čoraz početnejšej populácie u nás. V minulosti plošne obmedzené oblasti znečistenia sa rozširujú prakticky na celé obývané územie Slovenska.

Oblasť životného štýlu predstavuje široké spektrum veľmi rozmanitých vplyvov - stravovacie návyky, pracovný čas a meniaci sa intenzita jeho využitia (niekedy prestoj a potom naháňanie a z toho vyplývajúce stresy), ďaleko väčšie množstvo finančne podmienených stresov. Rozsiahly súbor vplyvov predstavuje voľný čas, jeho množstvo a najmä spôsob jeho trávenia. Sociologické výskumy ukazujú, že celkový spôsob trávenia voľného času je na Slovensku iracionálny (oveľa viac pasívny ako aktívny odpočinok), čo nevedie k potrebnej reprodukcii telesných a duševných síl a následne podmieňuje a uľahčuje vznik ďalších stresových situácií (Vereš 1992).

Problém kontroly vysokej predčasnej úmrtnosti je v prvom rade otázkou účinnej celospoločenskej prevencie nádorových a kardiovaskulárnych ochorení. Rozsiahle medzinárodné epidemiologické štúdie potvrdili, že tieto ochorenia sú do značnej miery preventabilné a že ich výskyt možno posunúť do vyšších vekových kategórií (Ginter 1994, str.25). V tabuľke 5 je zachytený vývoj najčastejších príčin úmrtí obyvateľov Slovenska v rokoch 1980 - 1994.

Tab. 5. Vybrané príčiny úmrtí v rokoch 1980-1994

PRÍČINA ÚMRTIA	ROK		
	1980	1990	1994
Choroby obchovnej sústavy	505,5	549,8	525,3
z toho choroby srdca	274,2	326,4	323,3
Nádory	127,5	195,4	201,1
Choroby dýchacej sústavy	121,1	75,1	65,2

Hodnoty sú uvedené v prepočte na 100 000 obyvateľov.

Prameň: Demeš, M. (1995), str. 94.

MIGRÁCIA

V súvislosti so spoločenskými zmenami sa zmenil aj charakter zahraničnej migrácie. V spojitosti s migráciou síce nezaniklo spojenie "ilegálna", vyjadruje však niečo úplne iné ako pred r.1989. Namiesto ilegálnej emigrácie sa pre Slovensko (za určitých spoločensko-ekonomických podmienok) môže stať problémom ilegálna imigrácia. Pozitívnym javom je, že zatiaľ nenastala taká vlna legálnej emigrácie zo Slovenskej republiky, typická pre niektoré iné východné krajiny. Zrejme v našich podmienkach bezprostredného susedstva s Rakúskom je takýto únik mozgov a vlastne pracovných síl všeobecne riešený krátkodobou odchádzkou obyvateľov Slovenskej republiky najmä do Rakúska, prípadne pracovnými pobytmi v Nemecku. Navyše v nových podmienkach nie je možné hodnotiť, nakoľko je vysťahovanie trva-

lé. Za tejto situácie sa zahraničná migrácia na celkovom prírastku obyvateľstva Slovenskej republiky podieľa skutočne minimálne.

Vnútroštátna migrácia je charakterizovaná veľmi všeobecne úbytkom migračných prúdov do miest, čo ešte zatiaľ nedokazuje spomalenie tempa urbanizácie, je to očividný dôsledok zmrzenia bytovej výstavby prakticky vo všetkých mestských imigračných centrách Slovenska.

Ako vidieť z tabuľky 6, z dôvodu vyrovnanej bilancie zahraničnej migrácie Slovenskej republiky zodpovedá celkový prírastok obyvateľstva hodnotám prirodzeného prírastku. Jeho hodnoty poklesli v priebehu posledných piatich rokov takmer na polovicu. Výsledkom takéhoto vývoja je stav 5 356 200 obyvateľov Slovenskej republiky ku dňu 31.12.1994. Z tohto počtu tvorili ženy 51,3 %.

Tab. 6. Ukazovatele pohybu obyvateľstva v rokoch 1990-1994

DEMOGRAFICKÝ UKAZOVATEL	ROK				
	1990	1991	1992	1993	1994
Prírodný prírastok	25370	23949	21217	20549	14984
Prírodný prírastok (na 1000 obyvateľov)	4,8	4,6	4,0	3,9	2,8
Migračný prírastok	-2322	219	-2939	1751	4768
Migračný prírastok (na 1000 obyvateľov)	0,0	0,0	-0,1	0,0	0,1
Celkový prírastok	23048	24168	18278	22300	19752
Celkový prírastok (na 1000 obyvateľov)	4,8	4,6	3,9	3,9	2,9

Prameň: Bilancia pohybu obyvateľstva Slovenskej republiky v roku 1993. Bratislava (ŠÚSR).
Štatistická ročenka Slovenskej republiky 1994. Bratislava (ŠÚSR, Veda).

ZÁVER

Populačný vývoj SR po r.1990 je komplikovaný, jeho budúcnosť je v mnohých smeroch nejasná a ťažko predvídateľná. V historicky veľmi krátkom období spoločenských zmien sa populačná situácia mení a ťažko možno očakávať, že by práve populačný vývoj mal byť zvlášť stabilizovaný. Aj keď priama populačná politika štátu absentuje, resp. prejavuje sa v skôr negatívnych vplyvoch, existujú pochopiteľne nepriame vplyvy - daňové, cenové, bytové a ďalšie - ktoré ovplyvňujú individuálne demografické správanie obyvateľov.

Z demografického pohľadu sa najväčším problémom zdá byť zlý zdravotný stav obyvateľstva, ktorý v krátkom čase nie je možné radikálne zmeniť. Ďalší vývoj v tejto oblasti bude citlivým a neúplným indikátorom starostlivosti o demografický potenciál Slovenska - ktorý je napriek viacerým nepriaznivým vplyvom ešte stále pomerne vysoký - a spôsobu "hospodárenia" s ťažko vyčísliteľnými hodnotami ľudského zdravia.

LITERATÚRA

- BAŠOVSKÝ, O. (1989). Obyvateľstvo a osídlenie. In Plesník, P. ed. *Malá slovenská vlastiveda*. Bratislava (Obzor), pp. 254-274.
- BAŠOVSKÝ, O., POVINCOVÁ, E. (1991). Geografické zvláštnosti vývoja obyvateľstva okresov Rimavská Sobota a Rožňava. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universita Comeniana, Geographia*, 32, 205-218.
- BEZÁK, A. (1992). Regionálne diferencie v procese starnutia obyvateľstva Slovenska v období 1970-1985. In Halašová, E., ed. *III. demografická konferencia*. Bratislava (Slovenská štatistická a demokratická spoločnosť), pp. 51-55.
- DEMEŠ, M. (1995). Zdravotníctvo. In Bútorá, M., Hunčík, P. eds. *Slovensko v šiestom roku transformácie*. Bratislava (Nadácia Sándora Máraiho), pp. 93-96.
- FEDERÁLNÍ STATISTICKÝ ÚRAD (1991). *Pohyb obyvateľstva v Českej a Slovenskej Federatívnej republike v roce 1990*. Praha.
- GINTER, E. (1994). Zdravotný stav obyvateľov Slovenska: minulosť, súčasný stav a perspektívy. In *Perspektívy trvale udržateľného života v Európe*. Praha (Spoločnosť pro trvale udržateľný život), pp. 20-31.
- IRA, V. (1996). Etnická a religiózna štruktúra obyvateľov Východného Slovenska a percpcia etnických a religióznych napätí. *Geografický časopis* (v tlači).
- KOLLÁR, D. (1995). Geographische Aspekte der Ostöffnung am Beispiel der Slowakischen Republik. *Mitteilungen der Österreichische Geographische Gesellschaft* (v tlači).
- MARTINEC, F. (1987). Demografický vývoj v Československej socialistickej republike. Jeho činitele a perspektívy. *Geografický časopis*, 39, 227-242.
- MICHÁLEK, A. (1993). Analýza populačného vývoja obcí Záhoria v rokoch 1970-1990. In Očovský, Š., Volná, A., eds. *Populačné zdroje regionálneho rozvoja Slovenska*. Bratislava (Slovenská geografická spoločnosť a Slovenská štatistická a demokratická spoločnosť), pp. 56-64.
- MICHÁLEK, A. (1995). Zmeny vekovej štruktúry obyvateľstva na mezoregionálnej a mikroregionálnej úrovni. *Slovenská štatistika a demografia*, 5, 17-27.
- MLÁDEK, J. (1992). Základy geografie obyvateľstva. Bratislava (Slovenské pedagogické nakladateľstvo).
- OČOVSKÝ, Š. (1993a). Populačné a ekonomické dôsledky migrácií medzi Slovenskou a Českou republikou. In Očovský, Š., Volná, A., eds. *Populačné zdroje regionálneho rozvoja Slovenska*. Bratislava (Slovenská geografická spoločnosť a Slovenská štatistická a demokratická spoločnosť), pp. 73-81.
- OČOVSKÝ, Š. (1993b). Vývoj religióznej štruktúry obyvateľstva na Slovensku. *Geografický časopis*, 45, 163-181.
- PODOLÁK, P. (1994). Medziokresná migrácia na Slovensku. *Geographia Slovaca*, 7, 137-146.
- PODOLÁK, P. (1995a). Interregional migration pattern in Slovakia - efficiency analysis and demographic consequences. *Geoforum*, 26, 65-74.
- PODOLÁK, P. (1995b). Prírodný pohyb obyvateľstva na Slovensku. *Geographia Slovaca*, 10, 201-205.
- Recent demographic developments in Europe 1995. Strasbourg (Council of Europe Press), 1995.
- RŮŽKOVÁ, J., ALEŠ, M. (1994). Populační vývoj v České republice v roce 1993. *Demografie*, 36, 225-237.
- RYCHTÁŘIKOVÁ, J. (1993). Současné demografické postavení Českých zemí a Slovenska v Evropě. *Demografie*, 35, 20-23.
- SLOVENSKÝ ŠTATISTICKÝ ÚRAD (1992). *Pohyb obyvateľstva v okresoch Slovenskej republiky v roku 1991*. Bratislava.
- SZÉKELY, V. (1993). Rastové typy obcí v okrese Prievidza v období 1971-1990. *Slovenská štatistika a demografia*, 3, 4-16.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY (1994). *Bilancia pohybu obyvateľstva Slovenskej republiky v roku 1993*. Bratislava.

- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY (1995). *Štatistická ročenka Slovenskej republiky 1994*. Bratislava (Veda).
- VEREŠ, P. (1991). Několik úvah o současném a budoucím populačním vývoji. *Demografie*, 33, 97-105.
- VEREŠ, P. (1992). Současné trendy úmrtnosti. *Demografie*, 34, 27-29.
- VOLNÁ, A, RYCHLÍKOVÁ, Z., SVITKOVÁ, E. (1992). Zmeny v úmrtnosti na najčastejšie príčiny smrti vo veku 30 až 69 rokov. In Halašová, E., ed. *III. demografická konferencia*. Bratislava (Slovenská geografická spoločnosť a Slovenská štatistická a demokratická spoločnosť), pp. 31-41.

Peter Podolák

DEVELOPMENT OF POPULATION IN SLOVAKIA IN 1989-1994

Economic and social transformation proceeding in the Slovak Republic and other Central and East European countries is manifested also by the changes of numerous indices of their population development. In the contemporary stage changes approximating the demographic indices in the remaining European countries were recorded in all countries of the former Eastern Block.

In a relatively short span of time a dramatic drop of birth and fertility rate was recorded, divorce rate stabilized and the share of outside marriage born children increased. On the contrary, comparably slight changes occurred in the indices the change of which requires a transformation of external conditions and a longer period - mean life expectancy, population's health condition, and mortality of the newborn and infants.

Economic pressure along with the age structure of the population (while the age of the maximum marriage rate comprises the relatively smaller population cohorts) caused a distinct drop of marriage rate.

Values of indices of divorces did not rise after 1990 as distinctly as in the seventies and eighties. Much less couples enter into marriage, but here also another reasons play a role.

The most distinct trait of the population development of the SR after 1989 is a dramatic decline of the number of the newborn. This fact is influenced by the agents of demographic nature, but also other influences. The turn of the eighties was the period of diminution of women at the age of maximum fertility. In contrast to many western European countries the highest fertility in our country has been for long concentrated into the age group of 20-24 year old women. The values of age specific fertility of this age group have distinctly dropped as compared to the values at the seventies and the eighties. However, this fertility decline is not in the least compensated by the fertility increase of the women at higher age.

Values of the crude death rate are slightly over the European average. But we have to bear in mind that the population of the Slovak Republic belongs to the youngest ones in Europe. From this perspective the mortality values should be much lower. Moreover, the values of the crude death rate in Slovakia (in difference from the countries of northern and western Europe) drop much more slowly than desirable. Analysis of the age specific mortality rates show, that the cause of slowly dropping values of the crude death rate are extremely high values of the male mortality at the age group of 45-54 years, that double the European average. Values of male mortality in this age group have grown during the recent 20 years by more than 50%. High mortality of this age groups is caused mainly by the cardiovascular diseases and cancers.

The consequence of high mortality values is a low mean life expectancy, in case of women as compared to the most advanced European countries it is lower by 4 to 5 years and in case of men it is 6 to 7 years lower. While evaluating the mean life expectancy after the age of 45 years the difference is even higher, 5 to 6 and even 8 for women and men respectively.

Because of a balanced level of the foreign migration of the Slovak Republic, the total growth rate of the population corresponds to the values of the natural increase. Its values dropped in the course of the recent five year almost to half.

From the demographic point of view, the most serious problem seems to be the poor health condition of the population impossible to change in a short time.

- Tab. 1. Indices of marriages in the years 1990-1994.
- Tab. 2. Indices of divorces in the years 1990-1994.
- Tab. 3. Indices of natality, fertility and reproduction rates in years 1990-1994.
- Tab. 4. Indices of mortality in the years 1990-1994.
- Tab. 5. Selected causes of deaths in the years 1980-1994.
- Tab. 6. Indices of population movement in the years 1990-1994.

Translated by H. C o n t r e r a s o v á